

M.A. Music (Vocal) Semester—II

CRITICAL AND AESTHETIC STUDY OF INDIAN MUSIC

Paper—V

Time Allowed—3 Hours] [Maximum Marks—100

Note :—(i) 1st question will consist of 20 objective types questions, which will be compulsory to all carrying 1 mark each. The students are to attempt FIVE questions in all.

(ii) All questions carry equal marks.

1. Objective type questions :

- (i) 'Bharat Muni' is the exponent of :
  - (A) Rasavad (B) Sahasvad
  - (C) Dhivanivad (D) Vakroktivad
- (ii) In which category of Thaata Ragas do GA, NI Komal fall ?
  - (A) Kalyan (B) Marva
  - (C) Bhairav (D) Kafi
- (iii) 'Tere mere beech me kaisa hai ye bandhan anjana' is composed in which raag ?
  - (A) Shivranjani (B) Kafi
  - (C) Bhairavi (D) Todi
- (iv) What is thata of Raga Todi ?
  - (A) Kalyan (B) Khamaj
  - (C) Bhairavi (D) Todi

- (v) Which of the following is not a Nayak Bhed ?
  - (A) Anbhig (B) Shatth
  - (C) Dhrisht (D) Parkiya
- (vi) To which family did Smt. Heerabai Badokar belong ?
  - (A) Kirana (B) Delhi
  - (C) Agra (D) Gwalior
- (vii) In which Granth do we find prioritized description of Ragas in 'Time-Theory' ?
  - (A) Natyashastra
  - (B) Sangeet Ratnakar
  - (C) Sangeet Makrand
  - (D) Sangeet Darpan
- (viii) How many Tatva are there in Rasa ?
  - (A) 4 (B) 6
  - (C) 5 (D) 7
- (ix) 'Beeti na bitaye raina' is composed in which Raag ?
  - (A) Khamaj (B) Yaman
  - (C) Kafi (D) Bhairavi
- (x) Name of thata of Raag Bhairavi :
  - (A) Bhairavi (B) Todi
  - (C) Kafi (D) Khamaj
- (xi) According to ancient authors which Swara is capable of producing Vibhats and Bhayanak Rasa ?
  - (A) Ga (B) Ni
  - (C) Dha (D) Pa

(xii) Which one is known as 'Adhvadarshak Swara' of the following ?

- (A) Sa   (B) Pa
- (C) Ma   (D) Ni

(xiii) Who is the founder of Gwalior Gharana ?

- (A) Tansen
- (B) Nathan Peer Baksh
- (C) Pt. Onkar Nath Thakur
- (D) L.K. Pandit

(xiv) Ragas are divided into how many sections as per the Time-Theory of Ragas in Hindustani Music, on the basis of 'Swaras' ?

- (A) 10   (B) 5
- (C) 4   (D) 3

(xv) 'RE-DHA Komal' and 'GA-NI Teevra' swaras are the characteristics of _____.

- (A) Chhayalag Raga
- (B) Parmela Parveshak Raga
- (C) Shudha Raga
- (D) Sandhi Prakash Raga

(xvi) From the following, which raga is Pramel Praveshak ?

- (A) Bhairavi   (B) Jai Jaivanti
- (C) Darbari   (D) Kaafi

(xvii) 'Tu Ganga ki Mauj Main Yamuna ki Dhara' is composed in which Rag ?

- (A) Yaman   (B) Bhairavi
- (C) Jai Jaivanti   (D) Kalavati

(xviii) Which is the Nayaka Bhed from below given ?

- (A) Samanya   (B) Anukool
- (C) Dakshin   (D) Anibhag

(xix) To which raga does the sangeet "SA DHA, DHA NI RE SA" belong ?

- (A) Bhairavi   (B) Bhairav
- (C) Khamaj   (D) Darbari

(xx) To which Thaata does the Kalawati Rag belong ?

- (A) Bilawal   (B) Kalyan
- (C) Khamaj   (D) Marwa   20×1=20

2. Write in detail the principles of asethetics in the context of music. 20
3. Give detailed description of the influence and impact of aesthetical elements in music performances. 20
4. What do you mean by 'Raga and Rasa' ? Write in detail. 20
5. Fully explain with examples the relationship of Raga with seasons and time. 20
6. Write about the use of following Indian Classical Ragas in film music :
  - (i) Yaman.
  - (ii) Bhairavi.
  - (iii) Khamaj.
  - (iv) Shivranjani. 20
7. Write down the critical and comparative study of the following Gharanas :
  - (a) Gwalior.
  - (b) Delhi
  - (c) Kirana. 20
8. Explain fully 'Nayak-Nayaka Bhed'. 20

ਨੋਟ : ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ 20 ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਦਾ 1 ਅੰਕ ਹੈ। ਪਰੀਖਿਆਰਥੀ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁੱਲ ਪੰਜ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਨ। ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਅੰਕ ਬਰਾਬਰ ਹਨ।

1. ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :
  - (i) ਭਾਰਤ ਮੁਨੀ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਕ ਹਨ :
(ੳ) ਰਸਵਾਦ (ਅ) ਸਹਸਵਾਦ
(ੲ) ਪੀਵਾਨੀਵਾਦ (ਸ) ਵਕਰੋਕਤੀਵਾਦ
  - (ii) ਥਾਟ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਗਾ, ਨੀ (GA, NI) ਕੋਮਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ?
(ੳ) ਕਲਿਆਣ (ਅ) ਮਾਰਵਾ
(ੲ) ਭੈਰਵ (ਸ) ਕਾਫੀ
  - (iii) 'ਤੇਰੇ ਮੇਰੇ ਬੀਚ ਮੇਂ ਕੈਸਾ ਹੈ ਯੇ ਬੰਧਨ ਅਨਜਾਨਾ' ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਿਸ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਹੈ ?
(ੳ) ਸ਼ਿਵਰੰਜਨੀ (ਅ) ਕਾਫੀ
(ੲ) ਭੈਰਵੀ (ਸ) ਤੋੜੀ
  - (iv) ਰਾਗ ਤੋੜੀ ਦੀ ਥਾਟ ਕੀ ਹੈ ?
(ੳ) ਕਲਿਆਣ (ਅ) ਖਮਜ
(ੲ) ਭੈਰਵੀ (ਸ) ਤੋੜੀ
  - (v) ਨਿਮਤਲਿਖਿਤ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਨਾਇਕ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਹੈ ?
(ੳ) ਅਨਭਿਗ (ਅ) ਸ਼ਠ
(ੲ) ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ (ਸ) ਪਰਕਿਯਾ
  - (vi) ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਹੀਰਾਬਾਈ ਬਾਡੋਕਰ ਕਿਸ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ?
(ੳ) ਕਿਰਾਨਾ (ਅ) ਦਿੱਲੀ
(ੲ) ਆਗਰਾ (ਸ) ਗਵਾਲਿਯਰ

- (vii) ਸਮਾਂ-ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਤਰਜੀਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਿਵਰਣ ਕਿਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ?
(ੳ) ਨਾਟਯ ਸ਼ਾਸਤਰ (ਅ) ਸੰਗੀਤ ਰਤਨਾਕਰ
(ੲ) ਸੰਗੀਤ ਮਕਰੰਦ (ਸ) ਸੰਗੀਤ ਦਰਪਨ
- (viii) ਰਸ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਤੱਤਵ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ?
(ੳ) 4 (ਅ) 6
(ੲ) 5 (ਸ) 7
- (ix) 'ਬੀਤੀ ਨਾ ਬਿਤਾਏ ਰੈਨਾ' ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਿਸ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ?
(ੳ) ਖਮਜ (ਅ) ਯਮਨ
(ੲ) ਕਾਫੀ (ਸ) ਭੈਰਵੀ
- (x) ਰਾਗ ਭੈਰਵੀ ਦੇ ਥਾਟ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਖੋ :
(ੳ) ਭੈਰਵੀ (ਅ) ਤੋੜੀ
(ੲ) ਕਾਫੀ (ਸ) ਖਮਜ
- (xi) ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਭਤ (Vibhats) ਅਤੇ ਭਿਯਾਨਕ ਰਸ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜਾ ਰਾਗ ਸਮਰਥ ਹੈ ?
(ੳ) ਗਾ (Ga) (ਅ) ਨੀ (Ni)
(ੲ) ਧਾ (Dha) (ਸ) ਪਾ (Pa)
- (xii) ਨਿਮਨਲਿਖਿਤ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਅਪਵਦਰਸ਼ਕ ਸਵਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?
(ੳ) ਸਾ (ਅ) ਪਾ
(ੲ) ਮਾ (ਸ) ਨੀ
- (xiii) ਗਵਾਲੀਯਰ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਕੌਣ ਸੀ ?
(ੳ) ਤਾਨਸੇਨ
(ਅ) ਨਾਥਨ ਪੀਰ ਬਕਸ਼
(ੲ) ਪੰ ਓਕਾਰ ਨਾਥ ਠਾਕੂਰ
(ਸ) ਐਲ. ਕੇ. ਪੰਡਿਤ

(xiv) ਸਵਰਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉਪਰ, ਹਿੰਦੁਸਥਾਨੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ-ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਗ ਕਿੰਨੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ?

- (ੳ) 10   (ਅ) 5
- (ੲ) 4   (ਸ) 3

(xv) ਰੇ ਧਾ ਕੋਮਲ ਅਤੇ ਗਾ ਨੀ ਤੀਵਰ ਸਵਰ ---- ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹਨ :

- (ੳ) ਛਾਇਆਲਗ ਰਾਗ
- (ਅ) ਪ੍ਰਮੇਲ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ਕ ਰਾਗ
- (ੲ) ਸ਼ੁੱਧ ਰਾਗ
- (ਸ) ਸੰਧੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰਾਗ

(xvi) ਨਿਮਨਲਿਖਿਤ ਰਾਗ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਰਾਗ ਪ੍ਰਮੇਲ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ਕ ਹੈ ?

- (ੳ) ਭੈਰਵੀ   (ਅ) ਜਯ ਜਯਵੰਤੀ
- (ੲ) ਦਰਬਾਰੀ   (ਸ) ਕਾਫੀ

(xvii) 'ਤੂ ਗੰਗਾ ਕੀ ਮੋਜ ਮੈਂ ਜਮੂਨਾ ਕੀ ਪਾਰਾ' ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਿਸ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ?

- (ੳ) ਯਮਨ   (ਅ) ਭੈਰਵੀ
- (ੲ) ਜਯ ਜਯਵੰਤੀ   (ਸ) ਕਲਾਵਤੀ

(xviii) ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਨਿਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਨਾਇਕ ਭੇਦ ਹੈ ?

- (ੳ) ਜਨਰਲ   (ਅ) ਅਨੁਕੂਲ
- (ੲ) ਦੱਖਣੀ   (ਸ) ਅਨਿਭਾਗ

(xix) ਸੰਗੀਤ ਸਾ ਧਾ, ਧਾ ਨੀ ਰੇ ਸਾ, ਕਿਸ ਰਾਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ?

- (ੳ) ਭੈਰਵੀ   (ਅ) ਭੈਰਵ
- (ੲ) ਖਮਜ   (ਸ) ਦਰਬਾਰੀ

(xx) ਕਲਾਵਤੀ ਰਾਗ ਕਿਸ ਥਾਟ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ?

- (ੳ) ਬਿਲਾਵਲ   (ਅ) ਕਲਿਆਣ
- (ੲ) ਖਮਜ   (ਸ) ਮਾਰਵਾ   20×1=20

2. ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸੁਹਜ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰਪੂਰਵਕ ਲਿਖੋ। 20

3. ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸੁਹਜ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਅਸਰ ਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਵਿਵਰਣ ਦਿਉ। 20

4. ਰਾਗ ਅਤੇ ਰਸ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ? ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਲਿਖੋ। 20

5. ਮੌਸਮ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਾਗ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਸਹਿਤ ਪੂਰਣ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ। 20

6. ਫਿਲਮ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਉਪਯੋਗ ਬਾਰੇ ਲਿਖੋ :

- (i) ਯਮਨ
- (ii) ਭੈਰਵੀ
- (iii) ਖਮਜ
- (iv) ਸ਼ਿਵਰੰਜਨੀ। 20

7. ਨਿਮਨਲਿਖਿਤ ਘਰਾਣਿਆਂ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਲਿਖੋ :

- (ੳ) ਗਵਾਲਿਯਰ
- (ਅ) ਦਿੱਲੀ
- (ੲ) ਕਿਰਾਨਾ। 20

8. ਨਾਇਕ-ਨਾਇਕਾ ਭੇਦ ਦੀ ਪੂਰਨ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ। 20

(Hindi Version)

नोट :— (i) पहले प्रश्न में 20 वस्तुनिष्ठ प्रकार के प्रश्न हैं, जो कि अनिवार्य है तथा प्रत्येक का 1 अंक है। परीक्षार्थी सभी में से कुल पांच प्रश्न करें।

(ii) सभी प्रश्नों के समान अंक हैं।

1. वस्तुनिष्ठ प्रश्न :

(i) भारत मुनि प्रतिपादक हैं :

- (क) रसवाद   (ख) सहसवाद
- (ग) धीवानीवाद   (घ) वक्रोक्तिवाद

(ii) थाट रागों की किस श्रेणी में गा, नी (GA, NI) कोमल आता है ?

- (क) कल्याण   (ख) मारवा
- (ग) भैरव   (घ) काफी

(iii) 'तेरे मेरे बीच में कैसा है ये बंधन अनजाना' की रचना किस राग में हुई है ? <http://www.gnduonline.com>

- (क) शिवरंजनी   (ख) काफी
- (ग) भैरवी   (घ) तोड़ी

(iv) राग तोड़ी की थाट क्या है ?

- (क) कल्याण   (ख) खमज
- (ग) भैरवी   (घ) तोड़ी

(v) निम्नलिखित में से कौन-सा नायक भेद नहीं है ?

- (क) अनभिज्ञ   (ख) षठ
- (ग) दृष्ट   (घ) परकिया

(vi) श्रीमति हीराबाई बाडोकर किस परिवार से संबंधित है ?

- (क) किराना   (ख) दिल्ली
- (ग) आगरा   (घ) ग्वालियर

(vii) समय-सिद्धांत में रागों का वरीयता प्राप्त विवरण किस ग्रंथ में मिलता है ?

- (क) नाट्यशास्त्र   (ख) संगीत रत्नाकार
- (ग) संगीत मकरंद   (घ) संगीत दर्पण

(viii) रस में कितने तत्व होते हैं ?

- (क) 4   (ख) 6
- (ग) 5   (घ) 7

(ix) 'बीती ना बिताए रैना' की रचना किस राग में हुई ?

- (क) खमज   (ख) यमन
- (ग) काफी   (घ) भैरवी

(x) राग भैरवी के थाट का नाम लिखो।

- (क) भैरवी   (ख) तोड़ी
- (ग) काफी   (घ) खमज

(xi) प्राचीन लेखको के अनुसार विभत (Vibhats) और भयानक रस का उत्पादन करने में कौन-सा राग समर्थ है ?

- (क) गा (Ga)   (ख) नी (Ni)
- (ग) धा (Dha)   (घ) पा (Pa)

(xii) निम्नलिखित में से कौन-सा अध्वदर्शक स्वर के रूप में जाना जाता है ?

- (क) सा   (ख) पा
- (ग) मा   (घ) नी

(xiii) ग्वालियर घराने के संस्थापक कौन थे ?

- (क) तानसेन
- (ख) नाथन पीर बक्श
- (ग) पं. ओंकार नाथ ठाकुर
- (घ) एल. के. पंडित

(xiv) स्वरो के आधार पर, हिन्दुस्तानी संगीत में रागों के समय-सिद्धांत के अनुसार राग कितने भागों में विभाजित है ?

- (क) 10
- (ख) 5
- (ग) 4
- (घ) 3

(xv) रे धा कोमल तथा गा-नी तीव्र स्वर _____ की विशेषताएं हैं।

- (क) छायालग राग
- (ख) प्रमेल प्रवेशक राग
- (ग) शुद्ध राग
- (घ) संधी प्रकाश राग

(xvi) निम्नलिखित राग में से, कौन-सा राग प्रमेल प्रवेशक है ?

- (क) भैरवी
- (ख) जयजयावंती
- (ग) दरबारी
- (घ) काफी

(xvii) 'तू गंगा की मौज मैं यमुना की धारा' की रचना किस राग में हुई ?

- (क) यमन
- (ख) भैरवी
- (ग) जयजयावंती
- (घ) कलावती

(xviii) दिए गए निम्न में से कौन-सा नायक भेद है ?

- (क) सामान्य
- (ख) अनुकूल
- (ग) दक्षिण
- (घ) अनिभाग

(xix) संगीत सा धा, धा नी रे सा, किस राग से संबंधित है ?

- (क) भैरवी
- (ख) भैरव
- (ग) खमज
- (घ) दरबारी

(xx) कलावती राग किस थाट से संबंधित है ?

- (क) बिलावल
- (ख) कल्याण
- (ग) खमज
- (घ) मारवा

20×1=20

2. संगीत के संदर्भ में सौंदर्यशास्त्र के सिद्धांतों को विस्तारपूर्वक लिखो। 20
3. संगीत प्रदर्शनों में सौंदर्यशास्त्र तत्वों के प्रभाव तथा असर का विस्तृत विवरण दीजिए। 20
4. राग और रस से आपका क्या अभिप्राय है ? विस्तार से लिखें। 20
5. मौसम तथा समय के साथ राग के संबंधों की उदाहरण सहित पूर्ण व्याख्या कीजिए। 20
6. फिल्म संगीत में भारतीय शास्त्रीय रागों के उपयोग के बारे में लिखिए :
  - (i) यमन।
  - (ii) भैरवी।
  - (iii) खमज।
  - (iv) शिवरंजनी।
 20
7. निम्नलिखित घरानों का आलोचनात्मक तथा तुलनात्मक अध्ययन लिखिए :
  - (क) ग्वालियर।
  - (ख) दिल्ली।
  - (ग) किराना।
 20
8. नायक-नायिका भेद की पूर्ण व्याख्या कीजिए। 20